

УДК 657.62

Іонін Є. Є.,

доктор економічних наук, професор Донецького національного університету

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ БАНКУ НА ОСНОВІ ОЦІНКИ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

У статті розглянуті теоретичні і практичні аспекти контролю якості кредитного портфеля банку на основі оцінки кредитоспроможності юридичної особи з урахуванням вимог Національного банку України. Внесено пропозиції з удосконалення оцінки реального фінансового стану позичальника при розрахунку інтегрального показника боржника – великого або середнього підприємства.

Ключові слова: контроль, кредитоспроможність, кредитний портфель, фінансові коефіцієнти, власний капітал, прибуток, чистий грошовий потік.

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты контроля качества кредитного портфеля банка на основе оценки кредитоспособности юридической osoby с учетом требований Национального банка Украины. Внесены предложения по усовершенствованию оценки реального финансового состояния заемщика при расчете интегрального показателя должника – крупного или среднего предприятия.

Ключевые слова: контроль, кредитоспособность, кредитный портфель, финансовые коэффициенты, собственный капитал, прибыль, чистый денежный поток.

The article deals with the theoretical and practical aspects of quality of loan portfolio by credit rating legal entities to meet the requirements of the National Bank of Ukraine. Made suggestions to improve the assessment of the actual financial condition of the borrower in the calculation of the integral index of the debtor – a large or medium-sized company.

Keywords: control, credit, loan portfolio, financial ratios, net worth, income, net cash flow.

Постановка проблеми. Банківська система є найважливішим сектором економіки, результативність роботи якої суттєво впливає на фінансову стабільність держави. Заставою успішної роботи банків є надійність наданих кредитів. З іншого боку, комерційна діяльність суб'єктів господарювання в ринковій економіці, що спрямована на одержання прибутку, пов'язана з величезними ризиками, що особливо загострюється в умовах економічної кризи. В зв'язку з цим, велике значення має обґрунтування оцінки кредитоспроможності підприємств, спрямованої на своєчасність і повноту погашення заборгованості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливий внесок у дослідження питання розвитку банківської системи, розв'язання проблеми управління ліквідністю, ризиками, капіталом зроблено вітчизняними і зарубіжними ученими: М. Д. Алексеєнко, В. І. Грушко, Е. Ф. Жуков, О. І. Лаврушин, В. І. Міщенко, А. М. Мороз, Е. Б. Ширінська та інші.

Питання оцінки кредитоспроможності підприємства знайшли відображення в роботах: В. В. Ковальова, Є. В. Мниха, Г. В. Савицької, О. О. Терещенка, Є. Хелферта та інші. Разом з тим не було належним чином вивчено аналітичну складову кредитоспроможності у взаємозв'язку з фінансовою звітністю, з метою контролю якості кредитного портфеля банку.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – дослідження теоретичних і практичних аспектів оцінки реальної кредитоспроможності боржника – юридичної особи, як інструмента контролю якості кредитного портфеля банку.

Виклад основного матеріалу. В активних операціях банку найбільшу питому вагу становлять надані кредити, які формують його кредитний портфель. Контроль якості кредитного портфеля – важливіша ланка роботи банку, від результативності якої залежать його показники роботи: резерви для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями, прибуток, власний капітал, регулятивний капітал і ціла низка інших. Це, своєю чергою, впливає на виконання встановлених НБУ економічних нормативів.

Незважаючи на позитивну тенденцію зростання власного капіталу банківської системи України протягом 2012 р. на 9,5%, сукупний обсяг власного капіталу банків залишається меншим за статутний капітал, що пов'язано накопиченими збитками протягом 2009–2011 років. Розв'язання цієї проблеми пов'язано з прибутковістю роботи банків, а це, відповідно, залежить від надійності наданих кредитів. Приймаючи рішення про надання кредиту, банк повинен здійснити оцінку фінансового стану позичальника на основі його фінансової звітності й іншої інформації.

Введення в дію з 1 січня 2013 р. Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями № 23, суттєво змінило методику оцінки кредитоспроможності позичальника [1]. За своєю суттю ця модель ґрунтується на дискримі-

нантному аналізі, зміст якого полягає в тому, що за допомогою математично-статистичних методів будується функція та обчислюється інтегральний показник. Такий аналіз широко використовується у зарубіжних країнах для прогнозування ймовірності банкрутства: методика Е. Альтмана, Р. Ліса, Дж. Таффлера та ін.

Ведення в дію принципово нової методики оцінки кредитоспроможності на основі інтегрального показника, на нашу думку, підвищить обґрунтованість оцінки реального фінансового стану позичальника. Це пов'язано з тим, що раніше діюча методика мала суттєві недоліки, що знаходило відображення в деяких суперечностях між рекомендованими показниками, відсутня була диференціація по галузевому признаку, дублювання низки аналітичних показників, відсутність показників чистих грошових потоків по видах господарської діяльності.

Таблиця 1
Значення параметрів коефіцієнтів при розрахунку інтегрального показника боржника-юридичної особи великого і середнього підприємства

Групи видів економічної діяльності	к1	к2	к3	к4	к5	к6	к7	к8	к9	к10	к0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво: секції А, В (розділи 01-05)			1,3	0,03	0,001	0,61	0,075	2,5	0,04		0,2
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів: секція D (розділи 15 – 16)	0,035	0,04	2,7			0,1	1,1	1,2	0,05		0,8
Переробна промисловість: секція D (розділи 17 – 22, 36)			0,95	0,03		1,1	1,4	3,8	0,04	0,03	0,45
Переробна промисловість та добувна промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води: секції С, D (розділи 23 – 35, 37), Е (розділи 40 – 41)	0,025		1,9			0,45		1,5	0,03		0,5
Будівництво: секція F (розділ 45)	0,02		1,7	0,01		0,3	0,4	2,9			0,1
Оптова та роздрібна торгівля, діяльність готелів та ресторанів: секції G-H (розділи 50 – 55)			1,03	0,001		0,16	0,6	2,9	0,08		0,14
Транспорт та зв'язок: секція I (розділи 65 – 67)		0,07	1,27			0,32		1,98	0,04	0,04	0,15
Фінансові послуги: секція J (розділи 65 – 67)	0,025		2,7	0,005			0,13	2,4			0,93
Інші послуги та операції (крім фінансових): секції K – Q (розділи 70 – 99)	0,03		0,9	0,01	0,002	0,15	0,5	2,9			0,05

Методика розрахунку інтегрального показника боржника-юридичної особи крупного і середнього підприємства ґрунтується на використанні 10 фінансових коефіцієнтів з відповідною диференціацією по 9 групам видів економічної діяльності. Відповідно до кожного виду економічної діяльності в інтегральному показнику є вільний член (k_0), значення якого коливається від 0.05 (інші послуги) до 0.93 (фінансові послуги). Цей показник має від'ємне значення.

Переходячи до подальшого розгляду цієї методики, варто зазначити, що в деяких формулах при розрахунку фінансових коефіцієнтів (k_{10}, mk_{10}) моментні показники не відповідають інтервальному. Інформаційна база у цих розрахунках ґрунтується виключно на даних балансу і звіту про фінансові результати. За межами розрахунку інтегрального показника кредитоспроможності крупного і середнього підприємства залишилася інформація про чисті грошові потоки в розрізі видів діяльності.

Таблиця 2
Формула розрахунку фінансових коефіцієнтів, що використовуються при розрахунку інтегрального показника фінансового стану

№ з/п	Формула розрахунку	Умовні відображення
к1	$K_1 = \frac{CA}{CL}$	CA – оборотні активи, CL – поточні зобов'язання.

к2	$K_2 = \frac{MCA}{CL}$	MCA – монетарні оборотні активи; CL – поточні зобов'язання.
к3	$K_3 = \frac{E}{TA}$	E – власний капітал; TA – валюта балансу.
к4	$K_4 = \frac{E}{FA}$	E – власний капітал; FA – необоротні активи.
к5	$K_5 = \frac{NP(L)}{IE}$	NP(L) – чистий прибуток (збиток); IE – інвестований власний капітал.
к6	$K_6 = \frac{OP(L)}{NS}$	OP(L) – операційний прибуток (збиток); NS – чиста виручка від реалізації.
к7	$K_7 = \frac{EBITDA}{NS + OOI}$	EBITDA – чистий прибуток (збиток) до відрахування податків, фінансових витрат та нарахування амортизації NS – чиста виручка від реалізації; OOI – інші операційні доходи.
к8	$K_8 = \frac{NP(L)}{TA}$	NP(L) – чистий прибуток (збиток); TA – валюта балансу.
к9	$K_9 = \frac{NS}{CA}$	NS – чиста виручка від реалізації; CA – оборотні активи.
к10	$K_{10} = \frac{EBITDA}{AL}$	EBITDA – чистий прибуток (збиток) до відрахування податків, фінансових витрат та нарахування амортизації AL – довгострокові та поточні зобов'язання.

Таким чином, 10 поданих фінансових коефіцієнтів умовно розподіляються на такі групи:

- 1) ліквідність і платоспроможність – K_1, K_2 ;
- 2) фінансова стійкість – K_3, K_4 ;
- 3) рентабельність – K_5, K_6, K_8 ;
- 4) оборотність – K_9 ;
- 5) покриття зобов'язань – K_{10} , і операційних доходів – K_7 ;

Кожний із фінансових коефіцієнтів у межах зазначених груп має своє функціональне призначення. Тлумачення відповідного коефіцієнта і використання його в інтегральному показнику залежно від груп видів економічної діяльності відображено у таблиці 3.

Таблиця 3
Використання фінансових коефіцієнтів по групах видів економічної діяльності

Коефіцієнти	Тлумачення коефіцієнта	Використання коефіцієнта
к1	Потенційна платоспроможність в межах одного року	5
к2	Очікувана платоспроможність в межах одного року	2
к3	Фінансова незалежність (автономія)	9
к4	Рівень фінансування необоротних активів за рахунок власного капіталу	6
к5	Рентабельність (збитковість) інвестованого власного капіталу по чистому фінансовому результату	2
к6	Рентабельність (збитковість) продажу по операційному фінансовому результату	6
к7	Співвідношення суми чистого фінансового результату, амортизації, податків, фінансових витрат до операційних доходів	7
к8	Рентабельність (збитковість) сукупного капіталу (активів)	9
к9	Коефіцієнт оборотності оборотних активів (віддача оборотних активів)	6
к10	Здатність розраховуватися по зобов'язанням за рахунок внутрішніх фінансових джерел	2

Таким чином, максимально використовується показник рентабельність (збитковість) сукупного капіталу (κ_8) і фінансова незалежність, автономність (κ_3) – 9 разів, тобто у всіх групах видів економічної діяльності і рентабельність (збитковість) продажу по операційному фінансовому результату використовується 8 разів. Мінімально використовується показник здатності розраховуватися за рахунок внутрішніх фінансових джерел (κ_{10}) – 2 рази.

Критичний аналіз цієї інформації дає можливість дійти висновків, що при розрахунку інтегрального показника боржника – юридичної особи не враховується інформація про грошові потоки які є реальним джерелом погашення заборгованості. Для забезпечення подальшого розвитку підприємству необхідно мати позитивний чистий грошовий потік в цілому, у тому числі по операційній діяльності. Це, з одного боку, буде приводити до збільшення залишків грошових коштів, тобто посилює платоспроможність і відповідно – реальну кредитоспроможність. З другого боку, це свідчить про рентабельність на касовій основі.

Варто підкреслити, що використання в розрахунку інтегрального показника EBITDA – чистий прибуток (збиток) до відрахування податків, фінансових витрат та нарахування амортизації, дає ілюзію грошового потоку.

У цей час і теоретики, і практики часто ототожнюють суму чистого прибутку і амортизації з грошовим потоком, вважаючи їх рівними. Такий підхід є у роботах О. Кононенко, А. А. Юркевича [2, с. 94], в підручнику колективу українських авторів “Звітність підприємств”, де зазначається, що “прибуток плюс амортизація є чистими надходженнями грошових коштів” [3, с. 89]. Такі ж позиції і у зарубіжних авторів: “Cash-flow в більшості випадків зображується як сума річного прибутку плюс амортизаційні відрахування” [4, с. 191] або “Операційний грошовий Потік = Операційний прибуток + Амортизація” [5, с. 116], а також “в економічній літературі дуже часто використовується термін “потік готівки”, що означає нерозподілений прибуток та амортизацію” [6, с. 252].

Разом з тим варто мати на увазі, що цей спосіб розрахунку дає значні похибки, “поступається навіть наближеному, у багатьох випадках правильному показнику CFO” [7, с. 359].

Таким чином, ототожнення чистого прибутку і амортизації з грошовими потоками видається необґрунтованим. Проведене дослідження в розрізі 20 підприємств металургії, металообробки і харчової промисловості Донецької області за період 6 років показало, що навіть у першому наближенні між ними не може бути рівності [8, с. 126]. Крім того, має місце навіть різна полярність отриманих результатів. Якщо позначити суму чистого прибутку (збитку) та амортизації через ЧА, а сальдо грошових потоків у вигляді С, то можуть мати місце такі комбінації значень:

- 1) [+ ЧА, + С], 2) [- ЧА, + С]; 3) [+ ЧА, - С]; 4) [- ЧА, - С].

Таке зіставлення проводилось у двох напрямках:

- 1) чистий прибуток (збиток) + амортизація сальдо грошового потоку

порівняння → (чистий грошовий потік) по всій діяльності;

- 2) операційний прибуток (збиток) + амортизація сальдо грошового потоку

порівняння → (чистий грошовий потік) по операційній діяльності;

На підставі порівняння 480 показників (240 пар показників) можна дійти висновку, що такої рівності не спостерігається. Крім того, результати мали і різну полярність (протилежний знак). Отримані результати за шестирічний період подані в таблиці 4.

По першому і другому показниками у 60% (у 144 показників з 240) була одна і та ж полярність (однакові знаки): + / + або - / -. По одному лише першому показнику в 62 з 120 була однакова полярність. По одному тільки другому – 82 з 120 мали однакову полярність.

Піддаючи сумніву правомірність ототожнення (рівності) чистого фінансового результату і амортизації з чистим грошовим потоком, а також застосування такого підходу у практичній діяльності, було б необґрунтовано поставити крапку на результатах аналізу, представлених у таблиці 4. Безумовно, варто врахувати лаг часу, тобто можливу розбіжність у часі руху грошових коштів і в цілому грошових потоків (касовий метод) і фінансових результатів (метод нарахувань). У зв'язку з цим, в процесі дослідження були підсумовані значення показників чистого фінансового результату та амортизації, з одного боку, і чистого грошового потоку, з іншого боку, по аналізованих 20 підприємства за 6 років, визначено значний фактичний розрив між цими показниками [8].

Отримані результати свідчать про те, що між сумою чистого фінансового результату і амортизацією з одного боку, і чистим грошовим потоком по всій діяльності, з іншого боку, існує значний розрив, що становить по окремих підприємствах тисячу разів (Дружківський завод металевих виробів), понад 700 разів (Донецький металургійний завод), 141 раз (Краматорський металургійний завод). Тільки у двох підприємств з 20 результат становив 0,1 раза, тобто розрив сягнув 10% за шість років (ВАТ “Силур”, Сніжнянський хлібокомбінат).

Таблиця 4

Підсумкова величина полярності значень суми чистого фінансового результату і амортизації в зіставленні з чистим грошовим потоком по 20 підприємствам Донецької області

Показники	Полярність показників	роки						Всього за 6 років
		1	2	3	4	5	6	
Перший та другий	+/+	13	14	20	15	22	24	108
	-/-	8	12	5	5	3	3	36
	+/-	7	11	4	5	9	10	46
	-/+	12	3	11	15	6	3	50
перший	+/+	4	7	9	4	7	10	41
	-/-	6	5	3	4	2	1	21
	+/-	4	6	3	5	8	7	33
	-/+	6	2	5	7	3	2	25
другий	+/+	9	7	11	11	15	14	67
	-/-	2	7	2	1	1	2	15
	+/-	3	5	1	-	1	3	13
	-/+	6	1	6	8	3	1	25

При порівнянні двох інших показників: суми операційного фінансового результату та амортизації, з одного боку, і чистого грошового потоку по операційній діяльності, з іншого боку, розрив між ними був значно менше і коливався в межах від 18 раз (Макіївський металургійний комбінат) до 0,03 раза (Донецький КХП № 1). Настільки значний щорічний розрив у значеннях цих показників, дає підставу дійти висновку про необґрунтованість застосування спрощеного порядку розрахунку грошових потоків у вигляді суми чистого фінансового результату та амортизації.

Взаємозв'язок чистого прибутку і чистого грошового потоку цікавить багатьох фахівців, оскільки прибуток не дає реального уявлення про можливості фінансування витрат і, в першу чергу, зобов'язань. Ці проблеми досліджено в роботах О. В. Єфимової, Є. М. Сорокіної, Л. А. Лахтіонової, Бертонеша М., Р. Найта тощо та їх пояснення причин зводиться до наступного [8, с. 127]:

1. Чистий фінансовий результат визначається на основі показників доходів і витрат, сформованих у системі фінансового обліку на основі принципу нарахувань, а чистий грошовий потік визначається як різниця між надходженням і вибуттям грошових коштів, розрахованих на основі касового методу.

– Величина виручки (форма № 2) відрізняється від суми надходжень грошових коштів від покупців на величину зміни залишків дебіторської заборгованості.

– Нараховані у звітному періоді витрати, призводять до виникнення кредиторської заборгованості, збільшують собівартість, але не впливають на реальний грошовий потік.

– Витрати майбутніх періодів призводять до відмінностей платежів і собівартості продукції.

2. Основні засоби придбаваються з метою довгострокового їх використання та генерування доходу (економічної вигоди). Однак їх придбання викликає відтік грошових коштів. Вартість таких об'єктів погашається за допомогою нарахування амортизації, яка безпосередньо впливає на фінансовий результат, але при цьому не призводить до відтоку грошових коштів.

3. Зміна статей поточних активів і поточних пасивів впливає на ці розбіжності: збільшення оборотних активів призводить до відтоку грошових коштів, а їх зменшення – до припливу. Щодо поточних пасивів, ця залежність буде протилежною: збільшення призводить до припливу, а їх зниження – до відтоку.

4. Збільшення грошових коштів може бути не пов'язане із фінансовим результатом. Це наочно видно на прикладі зарахування позички банку на рахунок підприємства, в результаті якої відбулося збільшення грошових коштів на рахунок в банку (приплив) і виникнення заборгованості перед банком, що надалі має призвести до відтоку грошових коштів при погашенні позички.

Результати аналізу двохсот найбільших компаній світу, подані в огляді журналу "Dun's Business Month" в розрізі показників чистого прибутку і чистого грошового потоку, показали, що у 82 з них було негативне сальдо грошового потоку, хоча тільки у 6 з них мав місце чистий збиток. Для низки компаній ці показники були відповідно такими: IBM 6582 млн дол. і (709 млн. дол.); Дженерал Моторс 4517 млн дол. і 306 млн дол.; Дженерал Електрик 2280 млн дол. і (1517 млн дол.) [9].

Таким чином, у діючий методиці розрахунку кредитоспроможності юридичної особи (велике і середнє підприємство) вкрай необхідно ввести показники чистого грошового потоку в цілому по підприємству, у тому числі по операційній діяльності. Ці абсолютні показники потрібно співвідносити з операційними доходами ($k_{\text{ч}}$) і поточними і довгостроковими зобов'язаннями ($k_{\text{н}}$).

Крім того, варто обов'язково враховувати при розрахунку кредитоспроможності склад і структуру власного капіталу ($k_{\text{в}}$) – коефіцієнт фінансової незалежності (автономії).

Відомим аналітичним постулатом є визначення співвідношення власного капіталу до валюти балансу, яке повинне дорівнювати 0,5 або бути більшим, тобто 50 і більше відсотків майна підприємства має формуватися за рахунок власних джерел. У цьому випадку зменшується ризик кредиторів. У діючих методиках фінансового аналізу, затверджених органами виконавчої влади, робиться не досить правильний висновок про задовільний фінансовий стан підприємства. Проте фактичний результат не дає можливість банківському аналітику дійти однозначного висновку, бо такий результат можна одержати й за рахунок чинників, що характеризують результативність господарської діяльності (нерозподілений прибуток і резервний капітал) або результати, що відображаються по балансовій статті “Інший додатковий капітал” й також пов’язані з ефектом дооцінки основних засобів та інших видів активів. Все це пливає на реальність (своєчасність і повноту) погашення кредитів банку.

Висновки. Таким чином, вдосконалення методики оцінки кредитоспроможності дає можливість підвищити якість кредитного портфеля, зменшує можливі ризики, що суттєво впливає на показники роботи банку, виконання встановлених НБУ економічних нормативів. У зв’язку з цим велике значення має обґрунтування оцінки кредитоспроможності підприємств, спрямованої на своєчасність і повноту погашення заборгованості.

З метою отримання більш реального представлення про фінансовий стан позичальника в діючу методику розрахунку кредитоспроможності юридичної особи (велике і середнє підприємство) вкрай необхідно ввести показники чистого грошового потоку в цілому по підприємству, у тому числі по операційній діяльності. Ці абсолютні показники потрібно зіставляти з операційними доходами (k_7) і поточними та довгостроковими зобов’язаннями (k_{10}). Крім того, варто обов’язково враховувати при розрахунку кредитоспроможності склад і структуру власного капіталу (k_3) – коефіцієнт фінансової незалежності (автономії).

Література:

1. Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями від 25.01.2012 р. № 23. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/z0231-12.
2. Кононенко О. Аналіз фінансової звітності / О. Кононенко. – Х. : Фактор, 2002. – 144 с.
3. Звітність підприємств : [підруч.] / В. С. Лень, В. В. Гливенко, М. П. Бочок, Л. П. Іванов. – К. : Знання-Прес, 2004. – 474 с.
4. Вебер М. Коммерческие расчеты от А до Я. Формулы, примеры расчетов и практические советы : пер. с нем / М. Вебер. – М. : Изд-во “Дело и Сервис”, 1999. – 384 с.
5. Уолш Кьяран. Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства : пер. з англ. / Кьяран Уолш. – К. : Всеуито; Наукова думка, 2001. – 367 с.
6. Миддлтон Д. Бухгалтерский учет и принятие финансовых решений / Д. Миддлтон ; [пер. с англ. под ред. И. И. Елисеевой]. – М. : Аудит; НИТИ, 1997. – 408 с.
7. Бернстайн Л. А. Анализ финансовой отчетности: Теория, практика и интерпретация : пер. с англ. / Л. А. Бернстайн. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 624 с.
8. Іонін Є. Є. Фінансова аналітика сучасного бізнесу : [монографія] / Є. Є. Іонін, М. М. Овчинникова. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 304 с.
9. “Cash Flow: The Top 200” // Dun’s Business Month, July 1985. – P. 44–50.